

**ՂԱՐԱԲԱՂԻ (ԱՐՑԱԽԻ) ԲԱՐԲԱՌԻ ԲԱՅԱԿԱՆ
ՀՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ***

DOI: 10.54412/2738277X-2021.1-80

Հովհաննիսյան Լավրենտի
բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ,
գլխավոր գիտաշխատող

Բանալի բառեր. հնաբանություն, բայ, անցյալ կատարյալ, բայահիմք, խոնարհում, բայաձև, Ղարաբաղի (Արցախի) բարբառ:

Բարբառների բայական համակարգում առկայանում են գրաբարի, միջին հայերենի, զուտ բարբառային, փոխառությունների հիմքով կազմված բայեր և բայաձևեր: Այս բազմազանությունը, ինչպես նաև բարբառային հին գրավոր աղբյուրների չգոյությունը խոչընդոտում են հնաբանությունների առանձնացմանը:

Բնականաբար բայաձևերի հարցում պետք է հաշվի առնել գրաբարյան զուգահեռները: Գրաբարում բայը ունի չորս խոնարհում կամ լծորդություն՝ *-ալ*, *-ել*, *(-իլ) -ուլ*: Արցախի և մի շարք այլ բարբառներում *-ուլ*-ով անորոշ դերբայներ չկան: Գրաբարի և բարբառի անորոշ դերբայի ձևերը ունեն ընդհանրություններ ու տարբերություններ. *ասել-ասել, ասիլ, բերել-պիրել, պիրել, գրել-կիրիլ, կարդալ- կարթել, կարթալ, կարթիլ...*¹: Բարբառում ակնհայտորեն զգալի են *-իլ*-ով անորոշ դերբայները:

Ըստ Ա. Աբրահամյանի՝ «*-իլ* մասնիկը եղել է V դարից առաջ, որովհետև գրաբարի շրջանից են գալիս *ի* խոնարհման բազմաթիվ

* Ներկայացվել է 21.07.2021, գրախոսվել՝ 16.09.2021:

¹ Նկատի չունենք Չայլու-Մարաղա-Մեհտիշեն բարբառները:

բայեր, և դրանք առանձին խոնարհում են կազմում»²:

Ղարաբաղի (Արցախի) բայական հնաբանությունները ներկայացնենք հետևյալ դասակարգմամբ.

ա) **Հնդեվրոպական արմատներով կազմված բայեր.** *բիլբիլսիլ* «հնչել, մոնչալ», *լէթվէլ* «շփանալ, լրբանալ», *լըխլըխալ* «երերալ», *լըկըգտվէլ* «երես առնել», *լըմլամէլ* «լնդերով ծամել», *լըպըռտէլ* «սահել, գայթել», *լուսվէլ* «շատ շփվելուց ողորկ դառնալ», *խըլըշիլ* «ականջները ցցել», *կըլօլէլ* «գնդաձև փաթաթել», *հարէլ* «զարկել, խփել», *մըլմըլսիլ* «թույլ վառվել», *մըկըկալ*, *շէկէլ* «խփել, հարվածել», *շըկակէլ* «արագ գնալ, վազել», *տըհանէլ* «հնալ»³, *տրաքէլ* «ճայթել», *փըմփըխէլ* «խմորի բարձրանալը», *փըռոթալ* «հանկարծակի բոցավառվել», *քըծըծէլ* «կտրել, անջատել, պատառոտել», *քընձըռէլ* «քնձոռոտ դառնալ, ողորմելի տեսք ստանալ», *փըռոթէլ* «թելի մազերը մաքրել»⁴:

բ) **Անցյալ կատարյալի հիմքով կազմված ձևեր**

Գրաբարում և բարբառում կան արմատական և ցոյական հիմքերով կազմություններ:

Գրաբար *իմանալ*-անց. կատարյալ՝ *իմաց*, բուն. հրամայական՝ *իմա՛* կամ *իմա՛ց*, բարբառ՝ *իմաց*:

Կան բայեր, որոնց հրամայականի հիմքը գրաբարում անցոյական է, բարբառում՝ ցոյական, լողամ-*լողա-լըղաց*, լուանամ-*լուա - լըվաց*⁵:

² Ա. Աբրահամյան, *Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը*, Ե., 1953, 57:

³ *Տեսնիլ*-ի հոմանիշն է *թանչիլ*: Բառասկզբի *թ*-ն կարող է առաջացած լինել *տի* հնչյունախմբից: Գ. Ջահուկյանը *տեսնիլ*-ի զուգահեռը համարում է խեթերեն տեհիձ «հնալ» (Գ. Ջահուկյան, *Հայերենը և հնդեվրոպական հին լեզուները*, Ե., 1970, 157):

⁴ Վերոգրյալ բայերի հնդեվրոպական արմատները հիմնականում արձանագրված են Գ. Ջահուկյանի «Նայ բարբառագիտության ներածություն» աշխատության մեջ:

⁵ Ն. Աճառյանը Ղարաբաղի բարբառի *ծակէլ*, *կիրիի*, *չափէլ* հրամայական ձևերը ավելի հին է համարում, քան արդի հայերենի ծածկի ը, գրի ը, չափի ը-ը (Ն. Աճառյան, *Լիակատար քերականություն*, հ. Ա, 491):

Գրաբարի *ղիմանալ, հասկանալ, հեռանալ* բայերի բուն հրամայականի ձևերը չկարողացանք պարզել: Բարբառում՝ *տիմա՛ց, հրսկա՛ց, հրռա՛ց*:

զ) **Անկանոն կամ զարտուղի խոնարհման բայեր⁶**

Գրաբար *աննել* «անել, կատարել, ստեղծել» բայի անց. կատարյալի հիմքը՝ *արար*, բուն հրամայական *արա՛* կամ *արարէ՛ք*: Բարբառում՝ *անել*, անցյալ կատարյալ *ըրէ/ըրըզէ*, հրամայականը՝ *ըրա՛*, *ըրէ՛ք*:

«Գրաբարում անց. կատարյալի հիմքից կազմող ձևերում հանդես է գալիս ներկայի հիմքից կազմվող ձևերում շատ քիչ գործածական *եղաննել* բայի *եղ* արմատը»⁷:

Գրաբար		բարբառ
անցյալ	կատարյալ	“-----“
եղէ	եղաք	իլի (իլն)
եղէր	եղէք	իլիր (իլնր)
եղև	եղեն	իլավ

բուն	հրամայական	“-----“
լէ՛ր	լերո՛ւք	ի՛լ ⁸

Գալ		Կալ
անցյալ	կատարյալ	“-----“
եկի	եկաք	եկէ եկէնք

⁶ Գրաբարի անկանոն բայերի քերականական ըմբռնման, քանակի հարցում առկա են տարբեր մոտեցումներ: Կանոնադառնանք այն բառերին, որոնք արձանագրված են **Ա. Աբրահամյանի** «Գրաբարի ձևաբանություն» (Ե., 1976, 186-207):

⁷ **Ա. Աբրահամյան**, *Գրաբարի ձևաբանություն*, Ե., 1976, 204:

⁸ **Հ. Աճառյանը** լինիլ-ի նախաձևը համարում է *լենիլ-ը (ՀԱԲ, II, 284): Ըստ էության՝ բառը ՀԱԲ-ում ստուգաբանված չէ: Գ. Ջահուկյանը լինիլ-ը համարում է բնիկ հայերեն. հ.-ե. *klei-n-՝ *klei՝ նշելով, որ «ինտրամոր է կապը *եղաննել* և *եղաննել* բայերի հետ, որոնք ծագում են հ.-ե. *el- «շարժ»(վ)ել արմատից (**Ջահուկյան Գ.**, *Հայերեն ստուգաբանական բառարան*, Ե., 2010, 298):

եկիր	եկիք	եկեր	եկեք
եկն	եկին	եկը	եկեն ⁹

բուն	հրամայական	“-----“	
ե՛կ	եկայք	եկ, եկեք	

	Տալ		Տալ
անցյալ	կատարյալ	“-----“	
տուայ	տուաք	տուվէ	
տուար	տուայք	տուվէր	
տուաւ	տուան	տուվալ	

բուն հրամ. տո՛ւր, տուք
 (Ընդհանրությունները առկայանում են գրաբարի կրավորա-
 ձև խոնարհման գուգահեռների հետ):

	Ունէլ		Օնէլ
անցյալ	կատարյալ	“-----“	
կալայ	կալաք	կալի	կալինք
կալար	կալայք	կալիր	կալիք
կալաւ	կալան	կալալ	կալին

Գրաբարում և բարբառում անցյալ կատարյալի հիմքից կազմված ձևերում հանդես է գալիս *կալ* արմատը (*կալուլ* կամ *կալնուլ* բայից. գրաբարում խոնարհվում է կրավորաձև)¹¹:

Բարբառի անցյալ կատարյալի հիմքից կազմված ձևերը, անկանոն խոնարհումը, անշուշտ, գրաբարյան շրջանի գուգահեռներ չեն, այլ անկախ՝ հինհայերենյան իրողություններ:

⁹ **Լ. Թեյյանի** բանավոր հաղորդմամբ Առաջածորի ավագ սերնդի խոսքում գործածական էր նաև *եկն* ձևը (կատնը եկն):

¹⁰ **Տօ՛ք**-ը բարբառում որպէս հոգնակի այժմ չի գիտակցվում:

¹¹ **Ա. Աբրահամյան**, *Գրաբարի ձեռնարկ*, 203:

Այս, ինչպես նաև գրաբարում չվկայված, բարբառային շուրջ երեք տասնյակ բայեր, որոնք կազմված են հ.-ե. արմատներով, թույլ են տալիս եզրակացնել, որ բարբառի բայական համակարգը ձևավորվել է նախագրային շրջանից:

Hovhannisyan Lavrenti – Archaic Verbs of Kharabakh (Artsakh) Dialect. - The dialect contains many words with Indo-European roots that are not mentioned in the ancient Armenian language. Forms based on the past perfect tense of grabar and dialect have some similarities and differences. Irregular verbs and their conjugations are also archaisms.

Keywords: archaism, verb, past perfect, verb stem, conjugation, non-finite verbs, Karabakh (Artsakh) dialect.

Hovhannisyan Lavrenti, Doctor of Philology, Institute of Language after H. Acharyan of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Principal Researcher.

Оганесян Лаврентий - Архаичные глагольные формы Карабахского (Арцахского) диалекта. - В диалекте есть много слов с индоевропейскими корнями, которые не засвидетельствованы в древнеармянском языке. Формы, с основой прошедшего совершенного времени грабара и диалекта, имеют некоторые сходства и различия. Неправильные глаголы и их спряжения тоже являются архаизмами.

Ключевые слова: архаизм, глагол, прошедшее совершенное, глагольная основа, спряжение, глагольная форма, Карабахский (Арцахский) диалект.

Оганесян Лаврентий, доктор филологических наук, Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА, главный научный сотрудник.